

Ami a tankönyv lapjai mögött van...

Személyes emlékek a történelemórán

Gönczöl Enikő

A tankönyvekben szereplő tények és leírások többnyire mint tőlük távol eső, elvont dolgok jelennek meg a diákok számára – tanulni valóként, amihez különben személyesen semmiféle közük nincs. Ilyen módon általában nem is érinti meg őket a múlt, nem formálja a személyiségüket, a világról való gondolkodásukat, és üres szólam marad számukra „A történelem az élet tanító mestere” mondat, amit számos tanár szívesen írat fel mottóként a gyerekekkel füzetük nyitó oldalára.

Pedig a múlt történetei valóban alkalmasak arra, hogy a lélekig ható impulzusokat adjanak a formálódó, identitásukat építő, saját útjukat kereső fiataloknak. De ez csak akkor történik meg, ha sikerül elhittetni velük, hogy közük van a korábbi generációk élményeihez, sikereihez és kudarcaihoz. A múlttal való ismerkedés ebben az esetben nem egyszerűen egy tanulmányi kötelesség teljesítése, hanem egyfajta szellemi kaland, amely mindig magában foglalja az eseményekre, helyzetekre való személyes reflektálást is.

A történelem tantárgyhoz való ilyen viszonyulás kialakulását jól segíti az egyedi, személyes történetek megjelenése a tanulási folyamatban. Az egyéni visszaemlékezések eleve név varázsolják a múlt képeit, segítenek felidézni a régebbi korok hangulatát, apró részleteikkel átélhetővé teszik a múlt eseményeit, és plasztikus képet rajzolnak annak szereplőiről, egyedi részleteiről. Az ilyen emlékek persze gyakran szubjektívek, s olykor tévesek, torzítottak is. A visszaemlékezések szövete sokszor kusza, nehezen átlátható. Előfordul, hogy egyes elemek történeti fontosságuknál nagyobbra nőnek, míg mások indokolatlanul eltörpülnek, vagy ki is maradnak e történetekből – s így egyáltalán nem biztos, hogy az igaz részletek általános érvényű összképet tükröznek.

Mégis, a múlt tanulmányozásának letisztult, rendszerező és esetlegességeket eltüntető tankönyvi nézőpontja, illetve a történeti fősodorból gyakran kilógó egyedi történetek kusza valósága, egymást kölcsönösen kiegészítő és hitelesítő nézőpontot jelenthet a történelem tanításában.

A tankönyvi leckék távoli perspektívája – az összefüggések és a „tipikus” megmutatásával – támpontokat ad a múlt világában való tájékozódáshoz, és kapaszkodókat kínál a különböző forrásokból származó apró részletek összképben való elhelyezéséhez. Egy-egy önkényesen kiválasztott egyedi emlék pedig – amelyhez mintegy nagyítóval közeledünk, miközben gondolataink tovább őrzik az általános struktúrák lenyomatát –, azt teszi lehetővé számunkra, hogy lényeges dolgokat tudjunk meg a történelem főszerelőjéről, az Emberről. Olyasmiket, ami nem annyira az egyes korszakokhoz, mint inkább az emberi létezéshez kapcsolódik, s mint ilyen nem tekinthető csekélyebb értékűnek a világ történetére vonatkozó ismereteknél.

E két nézőpont úgy változtható a történelem tanításában, mint ahogy az internet digitális térképeit használjuk. Ha keresünk valamit, először a Föld jelenik meg a számítógép képernyőjén, majd a kiválasztott kontinens a tengerpartokkal és hegyláncokkal. Aztán, amikor beírjuk a keresőbe a település és az utca nevét, amit meg akarunk találni, hirtelen eltűnnek a térbeli viszonyítási pontok, és a műholdas képen megjelennek az utcák, a házak, s ha még közelebb megyünk, láthatóvá válnak az utakon közlekedő autók is. De aztán, ha képzeletben

feljebb akarunk emelkedni, csak egy kattintás, és máris újból a táj nagy formáit látjuk. Majd megint ráközelíthetünk egy másik kiválasztott pontra.

A múlt tanításban is felhasználható, személyes részletei

Az idő folyamatos haladása következtében fokozatosan a történelem részévé váló személyes emlékek többsége besorolható az alábbi kategóriák valamelyikébe:

a) Szóbeli emlékek

- A családi, közösségi emlékezetben megőrződött történetek, hagyományok, szokások, amiket az egymást követő generációk az elődöktől vesznek át.
- Célzott interjúkérdésekkel előhívott szóbeli emlékek, amiket a kérdező rögzít – előbb általában hang és kép formájában, majd írásos módon is.

b) Írott emlékek

- A megőrzés céljával papírra vetett emlékek: kortársi írások (naplók, feljegyzések), illetve időben az adott események után keletkezett visszaemlékezések.
- Objektív jellegű személyes dokumentumok (anyakönyvek, bizonyítványok, igazolások, igazolványok stb.)
- A mindennapi élet során keletkezett, nem dokumentatív céllal papírra vetett, ám mégis megőrzött írásos emlékek (iskolai füzetek, háztartási feljegyzések, levelek stb.)

c) Egyéb formában fennmaradt személyes emlékek

- Fényképek: a személyes környezet, az életfordulók, a családi és egyéb ünnepek, üdülések, közösségi események képei, az egyén életéhez kapcsolódó különféle csoportképek stb.
- Hang- és filmfelvételek: ugyanazon csoportosításban.
- Különböző használati tárgyak, tematikus gyűjtemények (szalvéta, képeslap, régi újságkivágások stb.)

Az ilyen típusú emlékek mindegyike felhasználható a történelemtanításban – egyrészt a tankönyvi / tanári közlések illusztrációjaként, másrészt olyan forrásokként, amelyek segítségével rekonstruálható a múlt egyik vagy másik szelete. Jellegükből adódóan azonban, a legsokoldalúbb történelem órai felhasználásra talán a hosszabb lélegzetű, írott formában (is) hozzáférhető családtörténeti emlékek adnak lehetőséget.

Családtörténeti visszaemlékezések a történelemórán

Attól függően, hogy egy hosszabb visszaemlékezés, vagy ugyanabból a korszakból valamilyen szállal egymáshoz kapcsolódó több rövidebb emlékezés áll rendelkezésünkre, különféleképpen a lehetőségeink a bennük található információk feldolgozására.

Abban az esetben, *egy korszakhoz és ugyanazon földrajzi helyszínhez kapcsolódóan*¹ több rövidebb lélegzetű visszaemlékezés áll rendelkezésünkre, például a következőket tehetjük:

a) Családfák és mobilitási viszonyok

¹ Egy ilyen visszaemlékezés-gyűjteményre épül a mellékelt óravázlat. (Mégkésett iskolai találkozó. Az óbudai izraelita elemi iskola egykori tanulóinak visszaemlékezései az 1935-45 közötti évekre)

A családi visszaemlékezések alapján többnyire felrajzolhatók a generációk közötti kapcsolatokat feltáró családfák. Már a születéssel, foglalkozással, házasságkötéssel és halálzással kapcsolatos puszta adatok rendszerezése is sokat elárulhat egy-egy család társadalmi helyzetéről, illetve mobilitási viszonyairól. A családfa földrajzi vonatkozású adatai átvezethetők térképvázlatokra, amikkel szemléletesen meg tudjuk jeleníteni egy-egy család tagjainak térbeli mozgásait. Ha pedig ilyen módon több család adatait visszük fel egy térképre, illetve ábrázoljuk egy-egy közös grafikonon, tendenciákat is meg tudunk ragadni, és helytörténeti érvényességű megállapításokhoz is juthatunk.

b) Életutak és társadalmi viszonyok

Érdekes lehet a párhuzamosan feldolgozott szövegekben szereplő személyek életrajzának az összeállítását is. Ha azonos szempontokat adunk a gyerekeknek, és arra kérjük őket, keressék ki a visszaemlékezésekből egy-egy személy élettörténetének fő elemeit, életük fordulópontjait, akkor a különböző léptékű, eltérő módon bemutatott sorsok összehasonlíthatóvá válnak. Ezt követően megvizsgálható, hogy milyen családi hátterekhez milyen életpályák társultak az adott időszakban, és felvázolható, hogy milyen társadalmi, gazdasági, kulturális sajátosságok jellemezték az egyes rétegekhez tartozó emberek életét.

c) Elfeledett kifejezések

A visszaemlékezések feldolgozása során jól tetten érhető a nyelv élő jellege. A szövegekben általában sok, ma már elfelejtett fogalom és olyan szófordulat található, amelyek napjainkban már nem részei a nyelvünknek. Ezek kigyűjthetők a szövegekből, és önmagukban is elemezhetők. Megvizsgálható a hangulatuk, megfejtendő jelentésük a szöveggörnyezet alapján. Ha így nem nyerhető egyértelmű kép, tovább kutathatók a jelentések lexikonok, szótárak vagy az internet segítségével. Szómagyarázatok vagy akár hosszabb szöszedetek is készíthetők így egy-egy szöveghez kapcsolódóan.

d) Korképek, korabeli tablók

Ha arra kérjük a gyerekeket, hogy megadott tematikus szempontok szerint keressenek információkat a különböző visszaemlékezésekből, a kiemelt részletek tablószerűen egymás mellé rendezhetők, és alkalmasak arra, hogy helytörténeti érvényességű mozaikképet adjanak például a következőkről:

- A hétköznapi élet színtereiről, a lakásbelsőkről, a bútorokról, a konyhákról és azok felszereltségéről.
- A munka világáról, az azt megkönnyítő eszközökről, gépekről.
- Az étkezési szokásokról, a korszak kedvelt ételeiről és italairól.
- A gyerekek világáról, a játékokról és az iskolákról.
- A hétköznapi viselkedési formákról és szokásokról.
- A különféle ünnepekről és szórakozási formákról.
- A közösségi élet különféle nyilvános színtereiről a templomoktól a parkokon át az éttermekig és kávéházakig... És még hosszan lehetne folytatni a sort.

e) Portrék

Érdekes feladat lehet egy-egy személy komplex portréjának a megrajzolása is a különböző szövegrészekből, a rá vonatkozó információk egybeszerkesztése révén. A tárgyyszerű portré kiegészíthető olyan vélekedésekkel, amelyeket a gyerekek az információk alapján, következtetéssel fogalmazznak meg. Bizonyára sokan vannak, akik szívesen készítenek fantáziarajzot az adott személyekről. Ez esetben érdekes lehet az elkészült rajzok összevetése a személyes emlékek tárában esetleg szintén megmaradt fényképekkel.

f) A kapcsolatok hálójája

Sokat elárul egy-egy személyről, illetve egy-egy korszakról, hogy ki kivel milyen típusú kapcsolatban állt. A szövegek elemzése nyomán grafikusan ábrázolható a kiválasztott személyek kapcsolatrendszere. Kikre térnek ki visszaemlékezéseikben, kikkel említik őket együtt mások az emlékezés során, és milyen vonatkozásban? Milyen kapcsolatok jellemezték a magánéletet, a hivatalok világát, a társasági életet? Több azonos korszakból származó kapcsolati háló összevetéséből, általános érvényű történeti következtetések is megfogalmazhatók.

g) Sorsfordító események²

A világ történetének, de egy-egy ország, régió, vagy kisebb lakóközvet történetének is vannak sorsfordító eseményei. Ezek többnyire mindig összetett, soktényezős jelenségek, amelyek nem írható le néhány mondattal, nem alkothatók róluk szimpla ítéletek. Az ugyanazon időszakokra, eseményekre vonatkozó különböző visszaemlékezések egymás mellé vágása elősegítheti, hogy a gyerekek képessé váljanak a nézőpontváltásra, és az árnyalt gondolkodásra a komplex emberi jelenségek elemzésekor és megítélésekor.

h) A múlt értékelése

A sokakat érintő eseményekhez, illetve a közéletben szerepet vállaló emberekhez gyakran kapcsolódnak a visszaemlékezésekben egészen különböző értékelések. Ha több párhuzamos visszaemlékezéssel dolgozunk, nagyon érdekes lehet az ugyanazon dologra vonatkozó értékelések egymás mellé állítása. Ezt követően jól elemezhető, hogy melyik mit hangsúlyoz, és mit fed el, s vajon miért teszi éppen azt. A vélekedések vizsgálata során jól gyakorolható a forráskritika eszköztárának alkalmazása.

i) Értékrendek

A visszaemlékezésekben megfogalmazott vagy kimondatlan formában gyakran jelennek meg olyan mozzanatok, amelyek arról adnak képet, hogy egy-egy személy, illetve közösség mi mindent tartott jónak vagy rossznak az élet különböző területein. E mozzanatok kigyűjtésével és valamilyen szempont szerinti elrendezésével képet kaphatunk egy korszak és/vagy közösség tagjainak értékrendjéről.

k) Aforisztikus mondatok

Az emlékezések szövegében gyakran jelennek meg olyan tömör summázatok egy-egy emberről, helyzetről, korszakról vagy akár a világ egészéről, amelyek sokféle érzést, indulatot sűrítnek magukba. Az ilyen mondatok jó kiindulási pontul szolgálnak ahhoz, hogy egy beszélgetés keretében általánosabb érvényű gondolatokat bontsunk ki belőlük a gyerekekkel együtt. Az aforisztikus mondatok közös értelmezése során ugyanakkor ráérezhetnek a gyerekek arra is, hogy milyen sokféle tartalom sorakoztatható fel egyazon állítás mögé.

l) És végül: néhány filozofikus kérdés...

A lét általánosabb problémái iránt már fogékony, idősebb tanulók körében megvitathatók a személyes emlékezések kapcsán olyan kérdések is, mint amilyenek a következők:

- Mi marad meg az idő múlásával mindabból, amit valaha olyan fontosnak tartott egy ember?
- Hogyan működik az emlékezet? Mennyire objektív, és mennyire nem az?
- Mi mindentől függ, hogy mi kerül be az emberi közösségek kollektív emlékezetébe?
- Hogyan, milyen közvetítésekkel épül fel a kollektív emlékezet? És mik esnek ki belőle? Stb. stb.

² A személyes visszaemlékezések ilyen nézőpontú felhasználására mutat be egy lehetséges példát a mellékelt óravázlat, „Ami a tankönyv lapjai mögött van” címmel.

A felhasználás módja szempontjából természetesen nem mindegy, hogy milyen életkorú és milyen általános képességekkel rendelkező tanulócsoportról van szó. A különbség azonban nem abban áll, hogy a fenti gyakorlatok közül melyik végezhető el a körükben, vagy melyik nem. Eltérés inkább az önállóság szintjében, és a feldolgozás terjedelmében lehet közöttük. Idősebb és jobb képességű diákoknak teljes szövegek adhatók ki önálló feldolgozásra. A fiatalabb és kevésbé fejlett alapképességekkel rendelkező tanulók pedig kisebb részletekre bontva, erősebb tanári irányítás mellett végezhetik el sikeresen szinte ugyanazokat a feladatokat a személyes emlékezés dokumentumaival.

Óravázlat

Óravázlat szerzője: Gönczöl Enikő

Téma (óra, foglalkozás címe)	Ami a tankönyv lapjai mögött van
Iskolatípus	☒ Általános iskola
Évfolyam (vagy korosztály)	8. évfolyam
Nagyobb egység, témakör (fejezet, epocha, projekt címe)	IMagyarország részvétele a második világháborúban)
Csoport nagysága	☒ Osztály
Időtartam (perc)	45 perc
Célok (összefüggések, képességek, attitűdök)	A közelmúltról való gondolkodás árnyaltabbá tétele. Az empátia fejlesztése a más emberek sorsába való bepillantás révén. A szövegértési, szövegelemző képesség fejlesztése.
Foglalkozás típusa	☒ Tanórai ☒ Tantermi
Munkaformák	☒ Frontális ☒ Páros munka
Eszközök	Laptop, projektor, a tanár által összeállított prezentáció, a létszámnak megfelelő mennyiségben sokszorosított segédletek
Előkészületek	A szemelvények kiválasztása gyűjteményből. Ezek kinyomtatása, a lapok részekre vágása. A feladatlap sokszorosítása. Prezentáció összeállítása a rendelkezésre álló képekből és adatokból.

Tevékenység

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
2 perc	Kik ők?	A tanár nyugdíjas korú emberek képeit vetíti ki. Az osztály közösen mérlegeli, vajon kik lehetnek a vásznon látott emberek.	Fényképsorozat a visszaemlékezések íróiról Laptop, projektor.
3 perc	Hol laktak, amikor olyan idősök voltak, mint ti?	Újabb képek következnek az 1940-es évek Óbudájáról. Különböző jelek alapján közösen megpróbálják azonosítani a korszakot és a helyszínt. A tanár szükség szerint kiegészíti, illetve korrigálja a gyerekek által elmondottakat.	Fényképsorozat az 1940-es évek Óbudájáról Laptop, projektor.
5 perc	Mi a közös bennük?	A tanár most az óbudai Zichy utcai elemi iskolában készült osztályképek közül vetít ki néhányat, és elárulja a gyerekeknek, hogy a korábban látott idős emberek valamikor mind ugyanabba az elemi iskolába jártak. A képeket nézve és a korszakot felidézve, a tanulók megpróbálják kitalálni, hogy mi az, ami még közös ezekben az emberekben. Végül közösen rögzítik: valamennyien zsidók voltak, és életüket teljesen felforgatta a történelem, hogy.	Osztályfényképek a Zichy utcai elemi iskolából Laptop, projektor.
1 perc	Mi történt? Mit ír erről a történelemből?	A tanár felolvassa a tankönyvből A zsidóüldözés kezdete című egység mellékelt bekezdéseit.	A témához kapcsolódó részlet a tankönyvből (1. melléklet).
4 perc	Pontosan hogyan is történt?	A tanár megkéri a gyerekeket, hogy próbálják meg képzeletbeli időutazás keretében odavarázsolni magukat 1944-be, az óbudai Zichy utcába, és soroljanak fel olyan dolgokat, amelyek szerintük akkoriban megeshettek egy ott élő zsidó gyerekekkel.	

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
10 perc	Mit mondanak a szemtanúk?	A tanulók párokat alkotnak. Minden pár húz egyet a visszaemlékezésekből vett szemelvények közül, és kap egy feladatlapot, amelyen rögzítheti a szemelvényel kapcsolatos gondolatait. A feladat annak leírása, hogy mi derül ki számukra a szövegrészletből? Mi minden történt akkor az érintett családdal? Mi az, ami egyértelműen megtudható a beszámolóból, és mi az, amire következtetni lehet belőle?	Visszaemlékezés-részletek kis cédulákra nyomtatva (2. melléklet.) Páros feladatlapok (3. melléklet).
10 perc	Mi derül ki a beszámolókból?	Miután a párok feldolgozták saját szövegüket, a gyerekek a következő módon osztják meg egymással tapasztalataikat: minden pár egyik tagja felolvass egy mondatot az általuk leírtak közül – a később megszólalóknak lehetőleg olyan dolgot kell mondaniuk, ami korábban még nem hangzott el. A szóforgó addig tart, ameddig még van új elem a leírt tények között. Közben meg-megállnak az olyan fogalmaknál, amelyek újak a tanulók számára (pl. csillagos házak, védett házak, menlevelek, gettó, munkaszolgálat stb.), és a szövegek alapján, a tanár segítségével, közösen értelmezik ezeket.	A gyerekek által kitöltött feladatlapok.
5 perc	Mi lett velük a háború után?	A tanár egy-egy diaképen kivetíti a szemelvényeket író személyek fényképét (azokat, amiket már az óra elején is láttak a gyerekek), a kép mellett feltüntetve a háború utáni sorsára vonatkozó legfontosabb adatokat. Megkérdezi, hogy kinél volt az adott személy által írt visszaemlékezés, s a jelentkezők egyike hangosan felolvassa a dia tartalmát.	Az óra elején szereplő portrészorozat, a sorsot felvillantó néhány életrajzi adattal kiegészítve Laptop, projektor.

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
3 perc	Hogyan kerültek hozzánk ezek a képek és visszaemlékezések?	A tanár elmeséli, hogy miként született meg az órán felhasznált (és persze ennél sokkal nagyobb terjedelmű) visszaemlékezés-gyűjtemény.	Háttér információk a tanár számára (4. melléklet).
2 perc	Házi feladat	A tanulók azt a feladatot kapják, hogy képzeljék magukat a kutató helyébe, gondolkozzanak el rajta és írják le egy rövid fogalmazás keretében, vajon miért volt fontos a számára, hogy összegyűjtse ezeknek az embereknek a történeteit. Vajon mi ösztönözte arra, hogy mindezt megtegye?	
Értékelés módja	A tanár szóban, és a kapott információkat feldolgozó munka folyamatában ad értékelő visszajelzéseket a gyerekeknek – a tárgyra irányuló feladat megoldásához kapcsolódóan. A téma érzelmi feldolgozására a házi feladat megoldása után, a következő órán kerül sor.		
Megjegyzések, javaslatok	Az óravázlat egy konkrét tankönyvhöz kapcsolódik, de természetesen az ugyanezen korszakkal foglalkozó bármilyen más tankönyvből kiemelt bekezdések is felhasználhatók a téma feldolgozásához. Mivel a kézirathoz kapcsolódó képanyag felhasználásának szerzői jogi kérdései még nem tisztázottak, a képek ezért egyelőre még nem publikálhatók. A eredeti képek azonban oktatási célra nyugodtan helyettesíthetők más forrásból származó képekkel is.		
Felhasznált irodalom	dr. Helméczy Mátyás: Történelem 8. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004 dr. Gombocz Eszter: Megkésett iskolai találkozó. Kézirat, 2008., valamint Ugyanez DVD-n, HDKE, 2008		